

अध्याय एक

१, शोधकार्यको परिचय

१.१. शोधशीर्षक

लोकवार्ताको विशाल क्षेत्रमा लोकसाहित्य एउटा सशक्त विधा हो, जसमध्ये लोकोक्ति एउटा उपविधाका रूपमा रहेको छ। यसअन्तर्गत उखान, तुक्का, वाग्धारा, गाँउखाने कथा, किम्वदन्ती आदि पर्दछन्। यीमध्ये नेपाली र लेप्चा भाषा वा समाजमा प्रचलित उखान, तुक्का एवं वाग्धाराहरूलाई ग्रहण गरी तुलनात्मक विवेचना गर्ने अभिप्राय लिएर 'नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन'-लाई प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षकका रूपमा ग्रहण गरिएको छ।

१.२. शोधप्रबन्धको उद्देश्य र प्रयोजन

नेपाली र लेप्चा दुवै भाषा तथा समाजमा उखान तुक्का एवं वाग्धाराहरू प्रसस्त मात्रामा रहेका छन्। यस्ता लोकोक्तिबारे नेपालीमा केही अध्ययन, सकङ्कलन कार्य भएको पाइए तापनि लेप्चा भाषाका प्रचलित लेप्चा लोकोक्तिबारे अध्यावधि कुनै काम भएको पाइँदैन। लेप्चा र अङ्ग्रेजी भाषामा केही रूपमा सकङ्कलन कार्य मात्र भएको पाइन्छ। यी दुवै भाषामा प्रचलित लोकोक्तिबारे तुलनात्मक अध्ययन कार्य आजसम्म प्रकाशमा आएको देखिँदैन। यसर्थ एउटै भौगोलिक क्षेत्र र परिवेशमा शताब्दियौँदेखि बसोबास गरीआएका यी दुवै भाषिक समुदायका प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन अनुसन्धान गरी यी दुई भाषिक समुदायका जीवनदृष्टि, मूल्य-मान्यता आदि माझ साम्य भेद केलाउनु यस शोधकार्यको उद्देश्य रहेको छ। यस्तै उद्देश्यले तयार गरिएको यो शोधप्रबन्ध पिएचडी उपाधिहेतु उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयको नेपाली विभागमा प्रस्तुत गरिन्छ।

१.३. समस्या कथन

विभिन्न जातिका विविध विशेषताहरूले युक्त आ-आफ्नै लोकवार्ताहरू छन्। तीमध्ये कतिपयबारे अध्ययन, अनुसन्धानको लामो परम्परा रहेको पाइए तापनि नेपाली र लेप्चा जस्ता अपेक्षाकृत समान भाषा भाषी समुदायका प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराबारेको यस्तो अध्ययन कतै पाइन्न। यसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यको मूल समस्या एउटै क्षेत्रमा बसोबास गर्ने दुई भाषिक समुदाय नेपाली र लेप्चाका लोकोक्ति अन्तर्गत उखान, तुक्का र वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु हो। यस सन्दर्भमा निम्न लिखित समस्याहरू चिन्हित गरिएका छन्-

- नेपाली र लेप्चा जातिको ऐतिहासिक, भौगोलिक एवम् सांस्कृतिक परिचय के हो?
- नेपाली र लेप्चामा प्रचलित उखान, तुक्का एवं वाग्धारा के-कस्ता छन् र तिनको तुलनात्मक अध्ययनका सम्भावनाहरू के-कस्ता छन्?
- लोकोक्तिका सन्दर्भमा उखान, तुक्का (टुक्का) अनि वाग्धारा सम्बन्धी के-कस्ता सैद्धान्तिक आधारहरू छन्?
- नेपाली र लेप्चा दुवै भाषाका उखान, तुक्का एवं वाग्धाराको रूप-रचनाबारे के कति समानता वा भिन्नता देख्न सकिन्छ?
- तुलनात्मक दृष्टिले नेपाली र लेप्चा दुवै भाषाका उखान, तुक्का एवं वाग्धाराका आ-आफ्ना वैशिष्ट्य के-के हुन्?
- यी दुई भाषिक समुदायमाझ प्रचलित लोक परम्परामा रहेका उखान, तुक्का र वाग्धारामा समाजिक तथा सांस्कृतिक अन्तर्सम्बन्धहरू के कति छन् ?
- वर्गीकरणका दृष्टिले यी दुई भाषाका उखान, तुक्का र वाग्धारालाई कुन-कुन आधारमा वर्गीकृत गर्न सकिन्छ? आदि।

१.४. शोधकार्यको सीमाङ्कन

विषय अध्ययनको गहनता, विस्तृतता एवम् क्षेत्र र पाटाहरूलाई क्षेत्र र सीमाभित्र राखी अध्ययन गर्दा यसले सन्तुलित मापदण्ड प्राप्त गरेको हुँदछ। यो शोधप्रबन्ध 'नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन' विषय रहेको हुँदा, यी दुई भाषिक समुदायका लोकोक्तिहरू (उखान, तुक्का र वाग्धारा)-मा सीमित रही विभिन्न दृष्टिकोणबाट तुलनात्मक अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने योजनाद्वारा तयार गरिएको छ।

१.५. शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यको शोधविधिका निम्न पद्धतिहरू अँगालिएको छ-

१. सामग्री सङ्कलन विधि
२. सैद्धान्तिक ढाँचा वा विश्लेषण विधि

१.५.१. सामग्री सङ्कलन विधि

यस विधिअन्तर्गत निम्न दुई प्रकारका पद्धतिहरू यो शोधप्रबन्ध तयार गर्दा अज्ञाइएको छ।

- क) पुस्तकालय अध्ययन विधि
- ख) क्षेत्रकार्य सर्वेक्षण विधि

क) पुस्तकालय अध्ययन विधि-

यस क्रममा उपयोग गरिएका पुस्तकालयहरूमा उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयका केन्द्रीय पुस्तकालय र नेपाली विभागीय पुस्तकालय तथा गितडाब्लिङ्ग ग्रामीण पुस्तकालय, कालेबुङ महकुमा पुस्तकालय अनि कोलकता स्थित नेशनल लाइब्रेरी प्रमुख छन्। यसका अतिरिक्त वर्तमान सञ्चार व्यवस्थाको सुविधा अनुरूप इन्टरनेटका माध्यमद्वारा पनि शोधसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू खोज्ने काम गरिएको छ। यस सुविधाद्वारा विभिन्न पुस्तकालयका पुस्तक सूची एवम् अनलाइन जर्नलका लेखहरू उपलब्ध

गराउने वेवसाइट खोज्ने र सामग्री सङ्कलनका निम्ति कार्य योजना बनाउने काम गरिएको छ। यसले आफूसँग नभएका सामग्रीहरूबारे सही जानकारीसहित कामको सुविधा शोधकर्तालाई प्राप्त भएको छ।

ख) क्षेत्रकार्य सर्वेक्षण विधि

प्रस्तुत शोधकार्य 'नेपाली र लेप्चा उखानको तुलनात्मक अध्ययन' भएको हुँदा यी दुई भाषिक समूहमा प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययनका निम्ति यी दुवै भाषाका दैनन्दिन लोकजीवनमा प्रचलित लोकोक्तिहरूलाई यहाँ सामग्रीको रूपमा ग्रहण गरिएको छ। शोधप्रबन्ध तयार पार्नका निम्ति गरिएका शोधकार्यअन्तर्गत शोधकर्ताद्वारा सम्बन्धित व्यक्ति एवम् लेखक, अध्येताहरूसँग भेट गरी सामग्री सङ्कलन गर्ने काम भएको छ। यस विधिद्वारा विभिन्न सङ्घ-संस्थाहरू लगायत सिक्किम दार्जिलिङका विभिन्न क्षेत्रहरूमा गई सामग्रीहरू भेला गर्ने काम पनि गरिएको छ।

१.५.२. सैद्धान्तिक ढाँचा वा विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार पार्नका निम्ति उपलब्ध सामग्रीहरूको विश्लेषण गरेर सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गर्ने काम यस शोध कार्यमा गरिएको छ। उपलब्ध सामग्रीहरूको विश्लेषण र सामान्यीकरणद्वारा निष्कर्षमा पुग्ने क्रममा यस शोधकार्यमा विशेष गरी पाश्चात्य अनि पूर्वीय चिन्तकहरूको सान्दर्भिक सिद्धान्त र पद्धतिहरूलाई अङ्गीकार गरिएको छ। लोकवार्ताका अध्येताहरूले तुलनात्मक पद्धतिअन्तर्गत कुनै लोकवार्ताका विषयमा गर्न सकिने तथ्य प्रकट गरेका छन् जसअन्तर्गत लोकवार्ताका दुई विभिन्न विषय तथा विधाहरूको अनि दुई भिन्न जाति व भाषाका लोकवार्ताका विधा-उपविधाहरूको तुलना गर्न सकिन्छ। यिनै आधारबाट विभिन्न विद्वान्हरूले लोकवार्ता अध्ययनमा विकसित गरेका सिद्धान्त वा पद्धतिहरूलाई ग्रहण गरी दुई भिन्न भाषिक समुदाय नेपाली र लेप्चा लोकसाहित्यका विधा लोकोक्तिका रूपमा प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूको यस शोधप्रबन्धमा विभिन्न दृष्टिकोणबाट तुलना विवेचना गरिएको छ। यसका साथै शोधप्रबन्धमा पाद टिप्पणी राख्ने, फन्टको आकार राख्ने, पङ्क्तिमाझ ठाउँ छोड्ने काममा 'एम एल

ए ह्यान्डबुक फर राइटर्स अफ रिसर्च पेपर', सातौँ संस्करणलाई आधार लिइएको छ। शोधकार्यका निम्ति लिइएका सन्दर्भ ग्रन्थहरूका प्रकाशन काल र प्रकाशन संस्था शोधकर्ताले प्राप्त गरी पढेकै ग्रन्थहरूमा आधारित छन्। पुस्तकका जुन-जुन संस्करण शोधकर्तालाई प्राप्त भए तिनैका प्रकाशन साल र संस्थाहरू सन्दर्भ सूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ भने कतिपय पुस्तकहरूमा प्रकाशन साल उल्लेख नभएका तर प्राप्त भई पढिएका पुस्तकहरूको प्रकाशन साल उल्लेख गरिएको छैन।

१.६. पूर्वकार्यको सर्वेक्षण

लोकोक्ति लोकसाहित्यको एउटा विधा हो, जसअन्तर्गत उखान, तुक्का र वाग्धाराहरू उपविधाका रूपमा पाइन्छन्। नेपाली र लेप्चा दुवै भाषामा उखान, तुक्का र वाग्धाराहरू आ-आफ्ना प्रकारका छन्। यी दुवै भाषा भाषीहरू धेरै समयदेखि साँगसँगै बस्दै आएका भए तापनि यी दुवैका उखान, तुक्का र वाग्धाराका विषयमा प्राज्ञिक स्तरमा पर्याप्त अध्ययन भएको पाइँदैन। नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धारा सम्बन्धी विभिन्न लोकवार्ताविद्हरूले धेरथोर अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइए तापनि लेप्चा उखान, तुक्का र वाग्धारा सम्बन्धी शोध कार्य र अध्ययन कम्मै मात्र भएको देखिन्छ। अझ नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का र वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्य कसैले गरेको पाइँदैन। लेप्चा भाषामा पनि उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूको सङ्कलन कार्य मात्र पनि व्यवस्थित रूपले भएको देखिँदैन।

लेप्चा भाषामा उखानको सङ्कलन कार्य भर्खरै मात्र हुन थालेको पाइन्छ तर उखानबारे अध्ययन विवेचन भएको भने पाइँदैन। लेप्चा उखानको सङ्कलन कार्यका प्रथम चरणमा देखा परेको के पी तामसाङद्वारा सङ्कलित पुस्तक 'रोङ आन फिलिङमु रिङ्तोम' (लेप्चा प्रोभर्बस् विद देयर इङ्ग्लिस इक्विभेलेन्ट्स, सन् १९९८)-लाई नै मान्न सकिन्छ त्यसभन्दा अघि लेप्चा उखानको सङ्कलन कार्य भएको पाइँदैन। के पी तामसाङद्वारा सङ्कलित यस उखानसङ्ग्रहमा जम्मा २४५ वटा लेप्चा उखानहरूलाई अङ्ग्रेजी भाषामा रूपान्तरण गरी तिनको अर्थ प्रकाश पार्ने प्रयास भएको छ। यसरी 'रोङ आन फिलिङमु रिङ्तोम' (१९९८) प्रकाशित भएको लगत्तै अर्को वर्ष सन् १९९९ -मा के पी तामसाङद्वारा सङ्कलित र प्रकाशित 'रोङ रिङ्तोम' अर्थात् लेप्चा उखानहरू यस विषयको दोस्रो कृतिका रूपमा देखिन्छ। यस उखान सङ्ग्रहमा जम्मा ७२४ वटा उखानहरूलाई लेप्चा

भाषामा प्रकाशित गरिएको छ। आजसम्मको लेप्चा उखान अध्ययन तथा सङ्कलन परम्पराको इतिहासमा यी दुई कृतिहरू मात्र फेला पार्न सकिन्छ।

लेप्चा वाग्धारा सम्बन्धी सर्वप्रथम जी बी मेनवेरिङ्गले आफ्नो ग्रन्थ 'ग्रामर अफ द रोड ल्याङ्गवेज' मा सङ्क्षेपमा चर्चा मात्र गरेका छन्। त्यसपछि फोनिङ्गले आफ्नो ग्रन्थमा 'तुङ्गबोर रिङ्ग' अर्थात् वाग्धारालाई 'रिङ्ग-ल्योक' अर्थात् शब्दमाला शब्दको प्रयोग गर्दै रोमन लिपीमा छवटा लेप्चा वाग्धाराहरूको उदाहरण प्रस्तुत गरेकाछन्, जस्तै 'अथ्याक बुक' अर्थात् टाउको ठटाउनु, 'अक हेन' अर्थात् लामो हात गर्नु आदि।^१ पासाङ्ग छिरिङ्ग लेप्चाद्वारा लेप्चामा तयार गरिएको पाठ्य पुस्तक 'मायल पन्दोर' (सन् २००३) ग्रन्थमा ५४ वटा लेप्चा वाग्धाराहरू रखिएका छन्। यस ग्रन्थमा पनि वाग्धाराबारे परिचय, परिभाषा वा चर्चा परिचर्चा गर्ने जमर्को गरिएको पाइँदैन।^२ लेप्चा भाषामा प्रकाशित उक्त कृतिमा ५४ वटा वाग्धाराहरूको सङ्कलन र लेप्चमा नै तिनका अर्थ पनि दिने काम भएको पाइन्छ। लेप्चा वाग्धाराको अध्ययन परम्परामा पासाङ्ग छिरिङ्ग लेप्चाको 'मायल पन्दोर'-लाई प्रारम्भ बिन्दु मान्न सकिन्छ। लेप्चा भाषामा आजसम्म उखान, तुक्का र वाग्धारा सम्बन्धी स्पष्ट अवधारणा कुनै पनि विद्वान्हरूले दिएको पाइँदैन।

नेपाली लोकजीवन र संस्कृतिका यस्ता महत्त्वपूर्ण सम्पत्तिको रूपमा रहेका लोकोक्ति अन्तर्गत उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूको सङ्कलन गरी व्यवस्थित र वैज्ञानिक रूपमा तिनको खोज अध्ययन अनुसन्धान गर्ने थुप्रै प्रयास भएको देखिन्छ। विभिन्न समयमा विभिन्न विद्वान्हरूले नेपाली लोकवार्ता साथै लोकसाहित्यका विधा-उपविधाहरूलाई छुट्याएर अध्ययन सङ्कलन गरेका छन् जसको कालक्रमिक विवरण यहाँ प्रस्तुत छ-

- आजसम्मको लोकोक्तिबारे अध्ययन परम्परालाई हेर्दा नेपालीमा उखानबारे कलम चलाउने प्रथम व्यक्तिका रूपमा मोतीराम भट्टलाई मानिन्छ। उनको 'उखानको बखान जान्ने कथाको सङ्ग्रह' शीर्षकबारे चर्चा पाइए तापनि यो कृति अप्राप्य रहेको छ।
- पादरी गङ्गाप्रसाद प्रधानको 'नेपाली उखानको पोस्तक' (सन् १९०८), नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन परम्परामा महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ मानिन्छ।

^१ ए आर फोनिङ्ग (दो सं २००३) लेप्चा: माइ भेनिसिङ्ग ट्राइब, शैली, ४ए मानिकतोला मेन रोड, कोलकता, ७०००५४, पृ १७२

^२ पासाङ्ग छिरिङ्ग लेप्चा (सन् २००३) मायल पन्दोर, दि लेप्चा एसोसिएसन हेडक्वार्टर्स कालेबुङ, पृ ९१

- त्यसपछि काजी महावीरसिंह गडतौलाको 'उखान-बखानको प्रवाह' (सन् १९१७) आदि उल्लेखनीय देखिन्छन्।
- पारसमणि प्रधानको 'नेपाली मुहावरा' नामक कृति वि. स. २०१७ सालमा कालेबुडबाट प्रकाशित गरिएको पाइन्छ।
- बालकृष्ण पोखरेलको 'राष्ट्रभाषा' काठमाडौँ स्थित साझा प्रकाशनबाट वि. स. २०२२ सालमा पहिलोपल्ट छापिएको र वि. स. २०४८ -मा आठौँ संस्करण पनि प्रकाशित भएको छ जसमा भाषाको परिचय दिँदै नेपाली उखान तुक्काको विषयमा पनि प्रकाश पार्ने काम गरिएको पाइन्छ।
- कृष्णप्रसाद पराजुलीको 'राम्रो रचना:मीठो नेपाली' व्याकरणात्मक कृति २०२३ सालमा पहिलोपटक सहयोगी प्रेस, काठमाडौँबाट प्रकाशित को पाइन्छ। यस कृतिमा व्याकरणको विषयका अतिरिक्त उखान तुक्कालाई भाषाका 'अमूल्य रत्न' ठहर गर्दै विश्लेषण गरिएको पाइन्छ।
- राममणि आ दी को 'उखान सङ्ग्रह' २०२७ सालमा नेपालको ललितपुर स्थित जगदम्बा प्रकाशनबाट प्रकाशित गरिएको पाइन्छ। यस कृतिमा नेपाली, हिन्दी र संस्कृत भाषाका वाक्य, कविता, कहावत, दोहा र सूक्तिहरू पनि समावेश गरिएको पाइन्छ।
- कृष्णप्रसाद पराजुलीको 'नेपाली उखान र गाउँखाने कथा' नामक कृति २०३९ सालमा रत्नपुस्तक भण्डार काठमाडौँबाट प्रकाशित, उखानसम्बन्धी सैद्धान्तिक चर्चा पनि गरिएको यो एउटा महत्त्वपूर्ण कृतिका रूपमा देखा पर्दछ।
- उखानलाई तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा कुलप्रसाद कोइरालाको 'नेपाली र मैथिली उखानको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको लघु अनुसन्धान प्रतिवेदन त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर २०४१ -मा प्रस्तुत प्रतिवेदन अप्रकाशित रूपमा रहेको पाइन्छ।
- धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी लेखकद्वयको 'नेपाली लोक साहित्यको विवेचना' नामक कृति २०४१ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस कृतिको छैटौँ खण्डमा उखान र तुक्काको परिचय र गाउँखाने कथाको परिचय दिँदै उखान र वाग्धारा सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन्।

- चूडामणि रेग्मीले नेपाली वाग्धारा सम्बन्धी केही विस्तृत रूपमा अध्ययन सङ्कलन गरेका छन्। उनले वाग्धारालाई टुक्का नाम दिएर वाग्धारबारे एउटा ग्रन्थ नै तयार गरेका छन्। जुही प्रकाशन चन्द्रगढी झापाबाट वि स २०४१ मा प्रकाशित 'नेपाली टुक्काहरूको अध्ययन' नामक रेग्मीको यस ग्रन्थमा वाग्धारा सम्बन्धी विभिन्न विद्वान्हरूको मत र परिभाषाहरू राख्दै नेपाली वाग्धारालाई व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ।
- मोहनराज शर्माको 'शब्दरचना र वर्णविन्यास' शीर्षकको व्याकरणात्मक पुस्तक पाठ्यसामग्री प्रकाशनबाट २०४६ सालमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस पुस्तकको तेह्रौँ परिच्छेदमा टुक्का र उखान शीर्षकअन्तर्गत उखान र तुक्काको भेद देखाउँदै तत्सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ।
- रामविक्रम सिजापतिको 'केन्द्रीय नेपाली भाषिकाका केही उखानहरू' शीर्षक लेख गरिमा पत्रिकाको वर्ष दोस्रो, अङ्क ७, पूर्णाङ्क १०३, असार २०४८ सालमा छापिएको लेखमा कर्णाली अञ्चलको सेरोफेरोमा बोलिने र त्यहाँको कथ्य भाषामा निर्मित चौहत्तरवटा उखानका अर्थ दिइएको छ।
- कपिल अज्ञातले 'उखानको परिचय वर्गीकरण र विश्लेषण' शीर्षकअन्तर्गत उखानको परिचय, विशेषता साथै वर्गीकरण गरी अध्ययन प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। उक्त लेख नेपाली प्रज्ञा सङ्घ एकाइ समिति वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनबाट प्रकाशित भएको पाइन्छ।
- कुलप्रसाद कोइरालाको 'नेपाली र मैथिली भाषाका उखानहरूको तुलनात्मक अध्ययन तथा विश्लेषण' नामक विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध २०५६ त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय कीर्तिपुरमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। उनले यस शोधप्रबन्धमा उखानको शैली तथा संरचनाको अध्ययन गरेको पाइन्छ।
- सरला चापागाईँको नेपाली उखानमा प्रतिबिम्बित 'सासू-बुहारीको कुरूप संस्कृति' शीर्षक लेख 'निर्माण' संस्कृति विशेषाङ्कको वर्ष १९, अङ्क ३४, सन् १९९९ -मा छापिएको छ। सिक्किमबाट प्रकाशित यस पत्रिकाअन्तर्गत उक्त लेखमा उनले नेपाली समाजमा प्रचलित नारी समस्या अर्थात् नारीपूर्वाग्रहमूलक उखानबारे उदाहरण प्रस्तुत गर्दै विश्लेषण गरिएको पाइन्छ।

- चूडामणि बन्धुको 'नेपाली लोकसाहित्य' नामक ग्रन्थ, एकता बुक्स, काठमाडौँबाट २०५८ सालमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। उक्त ग्रन्थमा उनले अध्याय सोह्रअन्तर्गत उखानबारे परिचय दिँदै उखानका विशेषता वर्गीकरण, उत्पत्ति सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ।
- शिवप्रसाद पौड्यालद्वारा 'नेपाली उखानसङ्ग्रह' नामक अनुसन्धान प्रतिवेदन २०५६ सालमा र 'नेपाली उखानको विषयात्मक अध्ययन' नामक अनुसन्धानात्मक कृति २०५८ सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान कमलादी, काठमाडौँबाट प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस कृतिमा पौड्यालले नेपाली उखानका परिचय, परिभाषा, विशेषता साथै वर्गीकरणका आधारहरू प्रस्तुत गर्दै विषयात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरेको पाइन्छ।
- दार्जिलिङबाट डी बी सिंहको 'त्रिवेणी उखान-तुक्का र वाग्धाराका' नामक ग्रन्थ सन् २००५ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस ग्रन्थको नामले नेपाली लोकोक्तिका उखान, तुक्का र वाग्धारा जस्ता भेदलाई देखाउने प्रयास गरेको देखिए तापनि यसमा भन्न उपभेदका रूपमा तुक्काको सङ्कलन भएको देखिँदैन।
- घनश्याम नेपाल र कविता लामाको 'उच्च माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना' पुस्तक सन् २००६ सालमा एकता बुक हाउस, सिलगढी, पश्चिम बङ्गालबाट प्रकाशित छ। यस ग्रन्थमा व्याकरणका अतिरिक्त रचना खण्डअन्तर्गत अध्याय एकमा वाग्धारा, उखान, तुक्का, शीर्षकमा उखानबारे चर्चा गर्दै एक सयवटा उखान र चालीसवटा तुक्काहरू अनि वाग्धाराको चर्चा गर्दै अर्थ प्रकाश पार्ने काम भएको पाइन्छ।
- नेपालबाट पैरवी बुक हाउसको प्रकाशनमा झमक प्रसाद शर्माको 'बृहत नेपाली उखान भण्डारण' नामक ग्रन्थ प्रकाशित देखिन्छ। जसमा उखानको वर्गीकरण र विवेचन गरिएको पाइन्छ।
- माधव भट्टराईको 'पुर्खाको कोसेली'(उखान सङ्ग्रह) ग्रन्थ तेजपुरबाट सन् २०११ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यस ग्रन्थमा उखान, तुक्का वा लोकोक्ति सम्बन्धी परिचयात्मक अध्ययन प्रस्तुत गर्दै सङ्कलित उखान र तुक्काहरूको अर्थ समेत दिएको पाइन्छ।
- 'नेपाली र लेप्चा उखानको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयअन्तर्गत नेपाली विभागका विद्यार्थीद्वारा एमफिल तहमा लघुशोधप्रबन्ध

तयार गरिएको पाइन्छ। नेपाली र लेप्चा लोकोक्तिबारे तुलनात्मक अध्ययन क्षेत्रमा यो प्रथम अध्ययन मान्न सकिन्छ।

यसबाहेक पनि नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धारा सम्बन्धी विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिकाहरूमा, अनुसन्धानमूलक, अध्ययन प्रस्तुत गर्ने लेखकहरूमा नरेशचन्द्र खाती, बलराम पान्डे, दिलकुमार छेत्री, पुष्कर पराजुली, ज्ञानेन्द्र सुब्बा आदि देखिन्छन्। पश्चिम बङ्गाल शिक्षा विभागअन्तर्गत माध्यमिक तथा उच्च माध्यमिक तहका नेपाली व्याकरणात्मक ग्रन्थहरूका ग्रन्थकारहरूले पनि नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धाराबारे परिचय, परिभाषाहरू दिँदै उदाहरणहरू प्रस्तुत गरेका पाइन्छन्। उल्लिखित विद्वानहरू अनि ग्रन्थहरू नेपाली र लेप्चा भाषामा लोकोक्ति सम्बन्धी आ-आफ्नै किसिमले अध्ययन सङ्कलन गरेको पाइए तापनि आजपर्यन्त यी दुई भाषीका उखान, तुक्का र वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन भएको पाइँदैन।

१.७. शोधप्रबन्धको प्रारूप

प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा विषयको वर्गीकरण यसरी गरिएको छ-

- अध्याय एक- शोधकार्यको परिचय।
- अध्याय दुई- नेपाली र लेप्चा जाति एवम् समाजको संक्षिप्त जानकारी।
- अध्याय तीन- उखान, तुक्का र वाग्धाराको सैद्धान्तिक परिचय।
- अध्याय चार- नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धाराको परिचय।
- अध्याय पाँच- लेप्चा उखानको संक्षिप्त अध्ययन।
- अध्याय छ- नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन।
- अध्याय सात- उपसंहार र निष्कर्ष।
सन्दर्भ सूची।

नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा दुवै भाषा र समाजमा प्रचलित लोकोक्तिका यी तीनै उपविधाहरूलाई रूपात्मक, विषयात्मक दृष्टिका आधारबाट

तुलना र विवेचना गर्ने प्रयास यस शोध कार्यमा गरिएको छ। मोठ सातवटा अध्यायमा विभाजित यस शोधप्रबन्धको पहिलो अध्यायमा शोध कार्यको परिचय राखिएको छ। जम्मा नौवटा उपशीर्षक दिएर यस अध्यायको सङ्गठनात्मक रूप तयार गरिएको छ- १) शोधशीर्षक, २) शोधप्रबन्धको उद्देश्य, ३) समस्या कथन, ४) शोधकार्यको सीमाङ्कन, ५) शोधविधि, पूर्वकार्यको सर्वेक्षण, ६) सामग्री सङ्कलन विधि, ७) सैद्धान्तिक ढाँचा वा विश्लेषण विधि, ८) पूर्वकार्यको सर्वेक्षण, ९) शोधप्रबन्धको सङ्गठन। यस अध्यायमा शोधकार्यको प्रयोजन र औचित्यलाई प्रकाश पार्ने काम गरिएको छ भने यस सम्बन्धी अध्ययनको सैद्धान्तिक आधारलाई सीमाङ्कन गर्ने काम भएको छ।

दोस्रो अध्यायमा 'नेपाली र लेप्चा जातिको संक्षिप्त परिचय' शीर्षक अन्तर्गत जम्मा आठवटा उपशीर्षकहरूमा विषयको विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्यायमा रहेका उपशीर्षकहरू- १) नेपाली जातिको संक्षिप्त परिचय, २) नेपाली जातिको नामकरण, ३) नेपाली समाज र संस्कृतिको संक्षिप्त जानकारी, ४) नेपाली भाषाको संक्षिप्त परिचय, ५) लेप्चा जातिको संक्षिप्त परिचय, ६) लेप्चा जातिको नामकरण, अनि ७) लेप्चा समाज र संस्कृतिको सङ्क्षिप्त परिचय, ८) लेप्चा भाषाको संक्षिप्त परिचय रहेका छन्। सर्वप्रथम यस अध्यायमा रहेका उपर्युक्त उपशीर्षकहरू अन्तर्गत नेपाली र लेप्चा जाति वा समाजको नामकरण, भाषा र सांस्कृतिक मूल्य मान्यता साथै ऐतिहासिक तथ्याङ्कहरूका आधारमा यी दुवै जातिलाई सङ्क्षिप्त रूपमा चिनाउने काम भएको छ। नेपाली जाति तथा समाजको स्वरूप तथा संरचनाबारे पनि सङ्क्षेपमा अध्ययन गरिएको छ। यसका साथै नेपाली भाषाबारे पनि परिचयामत्क चर्चा गरिएको छ। त्यस्तै प्रकारले लेप्चा भाषा र साहित्यको विकास ठिक रूपले हुन नसक्नाका केही कारणहरूलाई पनि बुँदागत रूपमा देखाउने काम शोधप्रबन्धको यस अध्यायमा भएको छ।

'उखान, तुक्का र वाग्धाराको सैद्धान्तिक परिचय' शीर्षक तेस्रो अध्यायमा लोकोक्ति र यसका भेदोपभेदबारे विभिन्न विद्वान्हरूले दिएका परिभाषाहरूलाई समीक्षात्मक रूपले अध्ययन गर्दै यी तीनै विषय माथि बुँदागत रूपमा आठवटा उपशीर्षकमा विवेचना गरिएको छ। ती उपशीर्षकहरू हुन्- १) उखानको अर्थ र परिचय, २) उखानको परिभाषा, ३) उखानको वर्गीकरणका आधारहरू, ४) तुक्का र तुक्कासम्बन्धी विद्वान्हरूका अवधारणाहरूको समीक्षा, ५) तुक्काको सङ्क्षिप्त परिचय र परिभाषा, ६) तुक्काको वर्गीकरणका आधारहरू, ७) वाग्धाराको परिचय र परिभाषा, र ८) वाग्धाराको वर्गीकरणका आधारहरू। यस अध्यायमा उखान, तुक्का र वाग्धारालाई छुट्टा-छुट्टै रूपमा अध्ययन

गर्ने प्रयास गरिएको छ। नेपालीमा तुक्का र टुक्का नामको अवधारणात्मक रूपलाई विविध आधारबाट विश्लेषण गरी निष्कर्ष ग्रहण गरिएको छ। विभिन्न भाषामा लोकप्रचलित केही उखान, तुक्का अनि वाग्धाराहरूलाई उदाहरण स्वरूप प्रस्तुत गर्दै विद्वान्हरूले गरेका यी लोकवाङ्मयिक रूपहरूको वर्गीकरणका विभिन्न आधारबारे अध्ययन गर्ने कार्य यस शोधप्रबन्धमा गरिएको छ। लोक जीवनमा मौखिक परम्परामा प्रचलित रहेका यस्ता लोकोक्तिहरूमा पाइने विषयवस्तु, रूप संरचना तथा शैलीको विविधताबारे विभिन्न विद्वान्हरूले गरेका अध्ययन र विश्लेषण साथै वर्गीकरणका आधारहरूबारे यस अध्यायमा समीक्षात्मक रूपले प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ। अन्ततः यस शोध कार्यमा उखान र तुक्कालाई रूपात्मक दृष्टिले चारवटा अनि विषयात्मक दृष्टिले नौवटा विभिन्न कोटिहरूमा वर्गीकरण गरेर अध्ययन गरिएको छ।

शोधप्रबन्धको चौथो अध्यायमा 'नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धाराको अध्ययन' शीर्षक दिई नेपाली उखान र तुक्काका स्वरूप अनि विविध विशेषताबारे अध्ययन गरिएको छ। यस अध्यायमा नेपाली लोकसाहित्य अध्ययनका क्षेत्रमा कलम चलाउने विभिन्न विद्वान्हरूले देखाएका उखान र तुक्काका विशेषताबारे पनि अध्ययन-विश्लेषण गर्ने काम भएको छ। नेपाली लोक जीवनमा परम्परागत उखान तुक्काहरूका विषयवस्तुलाई कतिपय प्रयोक्ताहरूद्वारा फेर बदल गरी नयाँ किसिमले प्रयोग गर्ने प्रयास भएरहेको पनि देखिएको हुँदा त्यस किसिमका लोक-कथनहरूलाई पनि लिएर बेग्लै वर्गमा केन्द्रित गरी यहाँ अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ। आधुनिक नेपाली समाजमा यस प्रकारका कथनलाई लोकोक्तिका रूपमा स्विकार्नु वा नस्विकार्नु भन्ने कुरा भिन्नै भए तापनि यस्ता सामग्री प्रयोग प्रचलनमा रहेका तथा के ही सङ्कलन कर्ताहरूले तिनलाई नै लोकोक्तिका रूपमा सङ्कलित र प्रकाशित समेत गरेका हुँदा यस प्रकारको आधुनिक उखानका लागि अङ्ग्रेजीको 'एन्टी प्रोभर्स्'-को समानार्थी नेपाली शब्द 'प्रत्युखान' अनि तुक्काका निम्ति 'प्रति-तुक्का'-को प्रयोग गरी केही उदाहरणका सहायताले विवेचना गर्ने प्रयास यस अध्यायमा गरिएको छ। त्यस्तै प्रकारले नेपाली वाग्धाराबारे पनि परिचय दिँदै त्यसको वर्गीकरणका आधारबारे चर्चा गरिएको छ। नेपाली उखानका परिचय र तिनका विशेषताहरू देखाउनु यस अध्यायको मुख्य ध्येय रहेको छ भने अनुप्रासका दृष्टिले आदि, मध्य, अन्त्य र आद्योपान्तानुप्रासका आधारमा नेपाली तुक्काहरूलाई वर्गीकरण गर्दै उदाहरणहरूसहित अध्ययन गर्ने काम भएको छ। यस अध्यायमा केवल नेपाली उखान, तुक्का र वाग्धारालाई मात्र लिएर अध्ययन गरिएको छ।

अध्याय पाँचमा केवल लेप्चा लोकोक्तिमा प्रचलित 'रोङ रिङ्तोम' अर्थात् लेप्चा उखान, 'छुक्प्योम' अर्थात् तुक्का, एवम् 'रोङ तुङ्बोर रिङ' अर्थात् लेप्चा वाग्धाराबारे अध्ययन गरिएको छ। शोधप्रबन्धको यस अध्यायको शीर्षक 'लेप्चा भाषाका उखान, तुक्का र वाग्धाराको अध्ययन' राखी लेप्चा भाषामा लोक प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराबारे लेप्चा विद्वान्हरूको अवधारणा र तिनका परिभाषा, विशेषताबारे अध्ययन गरिएको छ। लेप्चामा भएका लेप्चा उखान, तुक्का र वाग्धारा सम्बन्धी अध्ययनको पनि सङ्क्षेपमा समीक्षा यहाँ गरिएको छ। नेपालीमा झैं लेप्चा लोक साहित्यका अध्येताहरूले पनि लोकोक्तिका उपभेदका रूपमा उखान, तुक्का र वाग्धाराको अध्ययन गरेका छन्। उखान, तुक्का र वाग्धाराबारे यसरी दुवै भाषाका अध्येता एवम् आलोचकहरूले प्रतिपादन गरेका सैद्धान्तिक मतहरूका आधारमा लेप्चा उखान र तुक्काका विशेषताबारे निम्न उपशीर्षकहरूमा राखेर अध्ययन गरिएको छ- १) जातीय जीवनको सत्य, २) सार्वभौम र सार्वकालिक अभिव्यक्ति, ३) संक्षिप्तता र सरलता, ४) लोकप्रियता र जीवन्तता र ५) मौलिकता। लेप्चा लोक साहित्यको अध्ययनको क्षेत्रमा अद्यावधि तुक्कासम्बन्धी कुनै ठोस कार्य भएको पाइन्न। यस शोध कार्यमा यस कुराबारे 'छुक्प्योम' (chukpyjom) अर्थात् 'लेप्चा तुक्का को परिचय परिभाषा' उपशीर्षक दिएर अध्ययन गरिएको छ। लेप्चा वाग्धाराका विषयमा लेप्चा व्याकरणका लेखक मेन्वारिङ्देखि आजसम्मका अध्येताहरूका अवधारणाहरूलाई पनि समावेश गरी समीक्षात्मक अध्ययन गरिएको छ। लेप्चा लोक साहित्यमा वाग्धाराहरू नेपालीमा झैं एकपदीय, अनेकपदीय क्रियामुक्त अनि क्रियायुक्त प्रयोग-प्रचलनमा रहेको पाइए तापनि यसरी छुट्टै रूपमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको पाइँदैन। यस अध्यायमा उपर्युक्त किसिमले 'रोङ तुङ्बोर रिङ' अर्थात् लेप्चा वाग्धाराको अध्ययन गरिएको छ। लेप्चा तुक्काबारे रोङ रिङ्तोमभिन्ने रहेका त्यस्ता तुक्कबन्दीयुक्त लोक कथनहरूलाई छुट्ट्याएर तुक्काका रूपमा अध्ययन गर्ने प्रयास यस अध्यायमा गरिएको छ।

शोधप्रबन्धको छैटौँ अध्याय 'नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का, एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन'-मा केन्द्रित छ। यस अध्यायमा यी दुई जातिका भाषामा प्रचलित उखान, तुक्का, एवम् वाग्धाराहरूलाई विभिन्न पक्षबाट तुलनात्मक अध्ययन र विवेचन गर्ने प्रयास गरिएको छ। तुलनात्मक विवेचना गर्ने क्रममा विशेष गरी वर्गीकरणका आधारबाट रूपात्मक र विषयात्मक अनि अन्य विविध पक्षबाट पनि हेर्दै सोही आधारबाट तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। सर्वप्रथम रूपात्मक वर्गीकरणका आधारमा नेपाली र लेप्चामा प्रचलित उखान र तुक्काको तुलनात्मक दृष्टिले अध्ययन गर्ने गरिएको छ। यसअन्तर्गत लघु आकार, मझौला आकार र लामा आकारका साथै उत्तरगर्भप्रश्नमूलक

र प्रश्नोत्तरीमूलक उखान र तुक्का दुवैलाई यसै वर्गीकरण अनुसार राखी अध्ययन गर्ने गरिएको छ। विषयात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत विभिन्न विषयहरूलाई जम्मा ९ वटा शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ। विषयात्मक वर्गीकरणका ९ वटा शीर्षकहरूको अन्तिम वा नवौं शीर्षकलाई १) नारी पूर्वाग्रहमूलक उखान, २) हास्यव्यङ्ग्यसम्बन्धी उखान ३) जातपातसम्बन्धी उखान, ४) साइनो एवम् नातागोतासम्बन्धी उखान यी चार उप-शीर्षकहरूमा विभाजन गरी नेपाली र लेप्चा समाजमा प्रचलित त्यस प्रकारका उखान र तुक्काहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। रूपात्मक वर्गीकरणका साथै अनुप्रासका आधारमा आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास र आद्योपान्तानुप्रास गरी अनुप्रासका आधारमा नेपाली र लेप्चा दुवै भाषाका तुक्काहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ। अन्तमा दुवै भाषामा पाइएका वाग्धाराबारे संरचनात्मक आधारमा एक पदीय र दुई पदीय अनि क्रियामुक्त र क्रियायुक्त गरी विभाजन गरेर अध्ययन गरिएको छ अनि विषयात्मक दृष्टिले- पेसा तथा व्यवसाय सम्बन्धी, संस्कार वा संस्कृति सम्बन्धी, पशुपक्षी सम्बन्धी, प्रकृति सम्बन्धी र मानव शरीर सम्बन्धी गरी जम्मा ५ उप-शीर्षकहरूमा बाँडेर तुलनात्मक विवेचना गरिएको छ। उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्ने क्रममा लेप्चा उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूको नेपालीमा शब्दानुवाद र भावानुवाद गरी स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषा दुवैमा देखाउने प्रयास गरिएको छ। यसरी उखान र तुक्काहरूको विषयात्मक वर्गीकरण गर्दा देखापरेका समस्याहरूबारे उपयुक्त उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्दै विश्लेषण गर्ने काम यस अध्यायमा गरिएको छ।

शोध कार्यको अन्तिम अध्याय शोधको 'उपसंहार एवम् निष्कर्ष' रहेको छ जसमा सम्पूर्ण शोधप्रबन्धको सारका साथै निष्कर्ष स्वरूप शोधकार्यका उपलब्धि तथा प्राप्तिहरूलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यस शोधप्रबन्धको निर्माणका क्रममा अध्ययन र प्रयोग गरिएका विभिन्न सन्दर्भ सामग्रीहरूको विवरण तयार पारी अन्तमा प्रस्तुत गरिएको छ।